

Kovács Bea

SIC TRANSIT

A szegedi Régi Zsinagógában ülök; az izzasztó júliusi meleg és a színpadról szállingózó tőzeg pora betömi a pórusaimat. Nehezen lélegzem, orromon vízcsepp csordogál, halántékom ütemesen lüktet. Testem hevesen reagál, de nem tudom eldönteni, hogy a tikkasztó hőség, elfelejtett gyerekkori asztmám, a városi léttel együttjáró porallergia vagy a látottak váltják ki belőlem e sajátos tünetegyüttest. Horváth Csaba rendezését, *az Irtást* nézem, ezt az epikus, nehéz alkotást, aminek súlya alatt össze lehet roppanni, mégis, két és fél óra múlva, emberek és kapcsolatok, szeretettel, bizalommal felépített világok összeomlása után azt érzem: maradnék, mert ismerős ez a vidék.

Ez a vidék sötét, és nem is szándékszik megvilágosulni. Ezen a vidéken nem teszünk különbséget emberi és állati élet között. Vadászunk. Farkasfogunkat egymás puha húsába mélyítjük. A harapás nem halálos, de a beszivárgó mérget azonnal magával viszi az áramlás. A fertőzés, aminek testi nyomai alig láthatók, örök. Örök és minduntalan felfrissül, mert az öngyógyító testnél termékenyebb talajt talált magának, a szellemet. A mérég az emlékezet révén újra meg újra erőre kap, pusztít, de ellenszere alig-alig akad.

A budapesti Forte Társulat *Irtása* írekről és angolokról szól, elnyomott és elnyomó harca. Az irtás nem más, mint a talaj termékeny tétele. Az előadást és a mai világhelyzetet nézve nehéz pozitív konnotációt társítani a szóhoz. Inkább a vész, rombolás, kártevés, pusztítás, a fölösleges áldozat passzol. *Az Irtás* az 1600-as évek derekán játszódik, de erre szinte semmi nem utal. A mindenkori elnyomás, a vallás és a nemzeti hovatartozás nevében elkövetett tömeggyilkolás régi história, a történelem során időközönként felüti a fejét. A bűn kategóriája, mihelyt összefonódik az állammal, tömegmészárlást jelent, írja Alain Badiou a huszadik század egyik legembematikusabb jelensége kapcsán. Ez a jelenség pedig nem más, mint a tisztogatás, a szubjektumok közötti, ideológiai alapon, megalapozott szempontok mentén történő pusztítás. A tisztogatáshoz olyan kulcsszavak járulnak, mint szabadság, szertartás, tanulság. A tisztogatás irtás.

Az előadás mise-en-scène-je rájátszik a szembenálló felek, az ideológiák dichotómiájára: míg az írek feketében, az angolok vörösben vannak. Horváth Csaba ismét elfordul a (kis)realista ábrázolásmódtól: színészei műbőrben, zakóban vagy éppen esőkabátban feszítenek, a zsákokból kiöntött temérek tőzeg díszletként és kellékként is szolgál, a kortárs tánc eszköztárából kölcsönzött, kitartott mozdulatok szoborszerűsége a színpadképnek képzőművészeti jelleget ad. Megoldásai egyrészt invenciózusak, másrészt szükségyszerűek, hiszen egy olyan nagyléptékű és olykor meglehetősen prózai dráma esetén, mint az *Irtás*, a realista-naturalista megjelentítés a színházszerűség rovására menne. A több éven átívelő történet sűrítése így nem okoz problémát, sőt, egy olyanfajta időtlenséget kölcsönöz a szereplőknek, eseményeknek és az előforduló jelenségeknek egyaránt, hogy elválaszthatatlanul összeköt ábrázolást és aktualizálást.

Az *Irtás* Oliver Cromwell lordprotektori uralma alatt történik. I. Károlyt már lefejezték, a királypártiak nagy részét legyőzte a puritán hadsereg. A károlyi abszolút monarchiában a Katolikus Egyházzal való szoros közreműködés a király halála után is ellenszegülést vált ki. Cromwell fanatikus és megállíthatatlan. A protestáns puritánok nemcsak a katolikus, hanem az anglikán eszméket is ki akarják gyomlálni. Vallásháború ez, ahol a hitkérdés mellett a nemzetiség is kettéválasztja a szembeszegülőket: a katolikus írek a protestáns angolokkal szemben szinte esélytelenek. Skalpjuk annyit ér, mint egy közönséges farkasé. Akit nem ölnek meg, azt idegen földre hajózzák rabszolgának, vagy földjétől megfosztva kitelepítik. Megmáshatatlant, új törvény ez, éppen akkor lép érvénybe, amikor az angol Robert Prestonnak (Andrássy Máté) és ír feleségének, Madeleine-nek (Ostorházi Bernadett) megszületik első gyermeke.

Vészjósló kezdet ez. A gyermek ráadásul úgy néz ki, mint valami kriptadész, mintha nem is ember volna. És ezt az anyja mondja róla. Pedig mennyi reményt jelenthetne ez az új élet! Benne fele-fele arányban két ellenségnek kikiáltott ember vére. Benne feloldódna a háború, és példája lehetne az együttélésnek. Belőle erőt meríthetne az egyén, megmutatva a tömegnek, hogy alulról szerveződik a hatalom mikrofizikája. Hogy mégsem így történik, hogy a két és fél óra végére nemcsak Prestonék házassága hull darabjaira, hanem gyermekük is meghal, a foucault-i elméleteket igazolja. A hatalom átlépi a magánszférát, hálósobákba, testekbe és a lelkiismeretbe is beleférkőzik, elcsepegteti a mérget, és hagyja, hogy hasson.

Prestonék házassága macbethi erőkkal megáldott (és ezáltal elátkozott) kapcsolat. Robert és Madeleine két jó kiállású, magas, fáradhatatlan ember

(remek szereposztás). Kapcsolatuk dinamikáját az biztosítja, hogy saját, egyéni erejüket a közös cél érdekében folyamatosan kamatoztatják. E cél pedig a vegyesházasság működtetése, a szerelem, a szeretet ember által felállított akadályokat áthidaló, intézményes szabályokat eltipró hatalmának a kinyilatkoztatása. Ez a házasság abban a környezetben, amelyben megvalósul, nem maradhat meg magánügynek. Ez a házasság egy politikai gesztus, pontosabban egy olyan gesztus, ami bemutat a politikának. Egy ilyen egybekelés, mint a Prestonék, veszélyes, mert nem illik be a közismert sémákba, újszerű, ezért bevált módszerekkel nem ellenőrizhető. Meginog vele a kormányozhatósági faktor, és az állam mint intézmény bizalmatlanul kezeli mindazt, ami ilyen módon kibújik a homogenizálás alól. Egy vegyesházasság, ráadásul ha két ellenséges nemzetiségű egyént köt össze, fokozza az átjárhatóságot, és így mint köztes (társadalmi) terület, megzavarja a rendet. A népesség szabályozására törekvő biopolitika nemcsak adminisztratív okokból (például rendszerező statisztikák elkészítésével) figyeli meg vizsgálati alanyait, hanem a róluk való tudás elsajátítása végett is. A tudás pedig, Foucault-nál és mindenhol, a hatalommal rokon értelmű fogalom.

Prestonék kapcsán a macbethi utánézés nem véletlen: Helen Edmondson kortárs drámaíró darabjában több ponton is tetten érhetjük mind az antik görög tragédiák, mind a shakespeare-i konfliktusok ismerős jegyeit. Akárcsak Macbethék, Prestonék is igen erős csapat, elhatározottságuk és kitartásuk mellett döntő szerepet játszik egymás iránti szeretetük. Ez a szeretet a körülmények dacára is hajlíthatatlannak tűnik, ám mindkét esetben, különböző okokból bár, de végül elszenvedőik ellen fordul. Mindkét házasságban szembeütköző a nő-férfi egyenjogúság, ami, a korabeli viszonyokat tekintve, nem természetesen adódó. Talán ebből az alapállásból adódik, hogy a nőszereplőknek több beleszólásuk van az események alakításába. Lady Macbeth, akárcsak Madeleine, meg akarja változtatni férjét: míg az előbbi visszaél Macbeth szerelmével, és érzelmi zsarolással próbál hatni férjére, szem előtt tartva az áhított közös célt, a korona megszerzését, utóbbi rá akarja bírni Robertet, hogy a férfi szembeforduljon hazájával, az angol hatalommal, és valahogy megváltoztassa a dolgok állását. Macbethéknél a feszültség inkább érzelmi szinten mozog: Lady Macbeth férjének leggyengébb pontjára hatva, vagyis folyamatosan megkérdőjelezve annak férfiasságát, bírja cselekvésre párját. Madeleine férjétől ugyancsak erőteljes férfias gesztusokat vár el, amikor segítségéért könyörög, hogy megmentse a nő gyerekkori barátnőjét, az ír Killiant, vagy amikor a hatalmi rendeletek elleni lázadást követeli meg a férfitől. A hagyományos nemi szerepek mind-

két esetben felborulnak, a nőszereplők határozottsága, ambíciója fájón ellenpontozza a férfiúi gyengeséget, összeroppanást. Mindkét házasság, mindkét cél végül megsemmisül: Macbethék halála a szenvedélyes vágyak fenyegető erejének a bizonyítéka, Prestonék pedig tökéletes ellenségekké válnak, és így pontosan annak a rájuk szabott sorsnak esnek áldozataivá, amely elől, szerelmük tüzevel, fiatalon és reményekkel tele, egykor elmenekültek.

Ha cinikusok vagyunk, azt mondhatnánk, hogy az *Irtás a Rómeó és Júlia* 2.0-ás változata, egy olyan párhuzamos valóság, amelyben a két fiatal a patetikus öngyilkosság helyett összeházasodik, és az egybekelés gesztusával, nem pedig az öncélú halállal lázad. Ebben a továbbgondolt shakespeare-i alapszituációban azonban már megmutatkozik, ami előre sejthető: a csoportnyomás egyénekre gyakorolt hatása jóval erősebb, mint az, melyet az egyéneké gyakorolnak a csoportra. A csordaszellem a családi házak küszöbét is átlépi, és az egyéni szerelmek hatalma eltörpül az évtizedek és -századok kulturális (vallási, nemzeti) háborúi mellett.

Az alkossunk új embert követelése mindig egyenértékű a régi ember elpusztításának követelésével, mondja Badiou, amikor a fasizmus (árja) és a kommunizmus (proletár) új embereszményéről gondolkodik. A régi ember nyersanyagként van jelen az újratervezés mechanizmusában, az egyediség kérdése fel sem merül. Az *Irtás*ban kísérlet történik az új ember prototípusának megragadására. Ez az új ember lehet egyfelől Madeleine/Robert, aki elmozdítja a vallási-nemzeti háttér által felállított szilárd szabályrendszert, másfelől az új ember a de facto új ember, vagyis a gyermek lehetne, aki mint hibrid, szétrobbantja a fegyelmzés törvényeit. A darab elején még úgy tűnik, hogy az új ember elég erős teremtmény ahhoz, hogy legalább saját életében helytálljon, így példát mutatva a régi embernek, aki, bár vannak erényei, nem elégséges az új világ létrehozásában. Az *Irtás* kilátástalan világában és összességében pesszimista végkicsengésében egyértelművé válik, hogy az új világ s benne az új ember pusztán fikció, szerelemtől és optimizmustól felindult naiv harcosok utópiája, ami a világ (és az emberiség) jelenlegi állása szerint egyszerűen nem megvalósítható. Nihilista és cinikus zárszó ez, ami szembemegy a (nemzeti) liberalizmus haladáseszményével. Az előadás végén megadatik a nézőnek, hogy fellelegezzen, természetesen akkor, ha nincs napirenden jelenének (háborús, kül- és belpolitikai) valóságával.

„Már látom, hogyan válik ketté a világ. Van, akinek a szívében él a jóság, és van, akiében nem. Ilyen egyszerű” – hangzik el az előadás egyik kulcs-

mondata. És egy pillanatra el is hiszem, hogy ilyen egyszerű. Szeretném hinni, hogy van egyértelmű jó és rossz, és hogy magamban is, a megannyi külső, rám telepedett réteget lehántva, megtalálom, mert ott lakozik a Jó, biztonságban és kiirthatatlanul, dolgozik bennem, míg a világ. Szeretném hinni, hogy Jó csak egy van, és mindenkinek ugyanazt jelenti, és ami nekem jó, az senkinek nem árthat. De ím, itt a szenvedés belül, ám ott kívül a magyarázat. Nem jutok dűlőre a világgal.

Az Irtás után még hosszú percekig nem térek magamhoz. Olyan érzés kerít hatalmába, mint amikor egy szükségszerű szakítás után tudom, hogy rossz nekünk együtt, de maradnék még, hogy tanuljak. Sötétség van, és sötétek vagyunk, keveset látunk a világból, és félő, hogy azt is rosszul. Ott vannak kinn. Farkasok, emberek. A vesztünket akarják. A vesztüket akarjuk.